

Birinci Cumhuriyetin Devlet adamları

Türkiyede 27 Mayıs 1960 ihtilali ile birinci Cumhuriyet bitmiş ve ikinci Cumhuriyet devri başlamıştır

Yazan :

Halûk Y. Şehsuvaroğlu

İmparatorluğun sefirliğini yapmış ve bu tecrübelerle Birinci Cumhuriyeti idrâk etmişti. Fethi Okyar,

Muhtelif yönlerden birinci Cumhuriyet üzerinde incelemeler yapmak ve bu devrin muvaffakiyetleri ile başarısızlıkları üzerinde hükümlere varmak, bilhassa bugünlerde, yerinde olur kanaatindeyiz. Geçmiş zamanlardan ibret alınmayan, tarihimiz hakkında gelişmiş güzel hükümler veren bir millet olduğumuz muhakkaktır. Geçenlerde, Time dergisinde çıkan bir yazıya cevap vermek lüzumunu hissettiğimiz vakit, bizim bazı münevverlerimizi acı acı düşündük. Çünkü, onların kanaatleri de, maalesef Time muharririnden pek farklı değildir. Kendi tarihimizi, kendi dedelerimizi beğenmemeyi bir mezihet sayıyoruz. Halbuki, içtimai gelişme, iyi ve fena taraflarıyla mütemedi bir akıdır. Osmanlı İmparatorluğu çok esaslı nizamlara, esaslara dayanıyordu. Böyle olduğu için de üç kitada asırlarca hüküm sürdü. Osmanlı İmparatorluğu kabiliyetler ve büyük devlet adamları yetiştirmişti. İmparatorluğun idaresinde ve dünya siyasetinde geniş bir bilgiye ve görgüye sahip olan bu şahsiyetler, İmparatorluğun yükselemede ve devamında büyük roller oynamışlardır. Osmanlı İmparatorluğunda, devlet işlerinde vukufu olmanın, tecrübe ve uzak görüşe sahip bulunmayan insanları iş başına getirilmezlerdi. İnhitât devirlerindeki bir kaç istisna hariç, devlet mansapları, daima yukarıda işaret ettiğimiz vasıflara sahip olan insanlara verilirdi. Hatâ, XVIII inci asırda Osmanlı İmparatorluğunda devlet adamlarında ne gibi vasıflar arandığını belirten bir eser çok dikkate şayan dır. Defterdar Sarı Mehmet Paşanın 1723 de yazdığı «Nasayih'ül-vüzerâ vel-ümera» isimli eser (1) dokuz fasla ayrılmıştır. Bu fasılarda: I — Sadriâzâmin etvar, ahlak ve hareketleri hakkında; II — Mansıp ve mevkilerin ahvali ve rüşşvetin zararları hakkında; III — Hazine defterdarı ve divan heyeti hakkında; IV — Bektaşî ocağının durumu hakkında; V — Reâyânın durumu ve gariplere yapılan zulüm ve sitemin zararları hakkında; VI — Düşmanın ve devlet hudutlarının durumu hakkında; VII — Hâsîlik, cömertlik, hırs ve tahah ve kıskançlık, kendini beğenmişlik, tevazu ve gurur, iyi huyluluk ve kötü huyluluk ve riya hakkında; VIII — Gayriyi yerme ve başkasının aleyhinde bu lunmanın zararları ve hakiki dostluk; IX — Timar ve zeametinin durumu» beyan ve tafsil edilmektedir.

Bu fasıllar hakkında bir fikir vermek için yalnız sadriâzâmların nasıl hareket etmeleri lâzım geldiğine dair olan birinci fasıldaki ahasiatleri buraya alıyoruz: «Zatî şahane memleket hazinesini doldurmak, halkın emniyet ve huzurunu koruyacak Aristo ferasetli bir veziri vekil tayin, bu suretle memleket işlerinin tanzim ve tensikini ve memleketi ıslâh işlerini ona tevdi ederek tam bir istiklâl verir. Vekil-i mutlak olan veziriâzam adaletle hareket ettiler her türlü kötülüğü yok etmeğe çalışır. Hiç bir fark gözet-

meden, halka aynı nazarla bakarak dâvalarını adilâne bir tarzda halle çalışır ve hiç çekinmeden padişaha bildirir ve herkese, icabettiği yerde doğruyu söylemekten çekinmez. Sadriâzam padişah ile olan münasebetlerinde ve muamelelerinde tamamiyle gizliliğe riayet etmeli ve bunları bir vezire bile söylememelidir. Padişahın kurlarını örtecek bir kudrete sahip olmalıdır. Kendi kesesini doldurmayı aslâ düşünmemelidir. Padişaha ait olan eşya vesaireyi kendine maletmeyi aklından geçirmemelidir. Padişah kendisine iltifat ettiği vakit bundan gurur duyarak halkı hakir görmeğe kalkmamalıdır. Kanaatkâr olmalı, fazla mala tamah etmemelidir. Zira etraftan gelecek hadiye kendisine yetecek kadar çoktur. Allah korkusu daima içinde olmalıdır. Borçlu olmadığı halde bir kimsede borçlu imiş gibi göstererek malını müsadere etmekten çekinmelidir. Zira haksız yere halkın malının alınması devletin ve hazinenin zevâlini muciptir. Münhal memuriyetlere lâyık olan kimseleri tayin etmeli ve ölüm ve azli gerektiren hali olmadıkça hiç kimse vazifesinden uzaklaştırılmamalıdır...»

Bu kıymetli eseri tetkik ederken 1923 Cumhuriyetinin devlet adamlarını ve onlarda ne gibi vasıflar aranmış olduğunu düşündük. Birinci Cumhuriyet devrinde, bilhassa son senelerde, nasıl sıradan adamların işbaşına getirildikleri ve bunların siyasi olgunlukları bulunmadığı ve herhangi bir ihtisasları da olmadığı halde Vekâletlerin başında iş görmeğe çalıştıkları, yahut işleri bir çıkmaza soktukları gün gibi aydınlık bir hakikattir.

Birinci Cumhuriyet devri, devlet adamları yetiştirememiştir. Cumhuriyetin kurulma yıllarında Millî Mücadeleciler arasında darğınklar, küskünlükler olmuş ve bir çok kıymetli şahsiyet, devlet idaresinden uzaklaştırılmıştır. İkinci Meşrutiyetin kurulmasında hizmet gören o devrin genç ve idealist şahsiyetleri Millî Mücadelede de, Atatürk'ün etrafında yeni bir devletin kurulması yolunda gayret sarfetmişler, fakat sonunda, bu devletin kadroları dışında bırakılmışlardır.

İkinci Dünya Harbi yıllarında, Londra Büyük Elçiliği vazifesinde Türkiyeyi bu harbin dışında tutmak için sarfettiği gayretlerle devlet adamı ve diplomat vasfını son bir defa daha ispat etmiş olan Rauf Orbay'ın uzun seneler hizmet dışında kalması, şüphe yok ki, memleket için büyük bir kayıp olmuştur.

Adnan Adıvar gibi, garp ölçüsünde mütefekkir ve devlet adamı vasıflarını haiz bir şahsiyetin de harcanmış olması millî bir kayıp sayılır. Adnan Adıvar, 1946 dan sonra o çok partili hayat içinde mebusluk vazifesini, garp ölçüsüne göre, örnek bir şekilde yapmış ve Türkiyede demokrasinin yerleşmesine büyük gayretler sarfetmiştir.

Fethi Okyar hürriyet mücadelesi içinde yetişmiş, Ahmet İzzet Paşa hükümetinde Nazır olmuş,

tecrübeleri ve siyasi terbiyesiyle birinci Cumhuriyetin yetişmiş devlet adamlarından biri idi. Ne yazık ki, o da yerinde kullanılmamıştır. Bu arada, Millî Mücadelenin ve birinci Cumhuriyetin dış siyasetinde vazife alan Hasan Saka'yı mütedil bir unsur olarak, 1950 seçimlerini muvaffakiyetle başaran Şemsettin Günaltay'ı demokratik hayatımızın iyi elemanlarından biri olarak zikredebiliriz.

Muarızlarımızın çeşitli tenkidlerine rağmen, bugün Türkiyede dünya ölçüsünde tek devlet adamız İsmet İnönü'dür. Yalnız İsmet İnönü, uzun yıllar Türkiyenin iç ve dış siyasetinde söz sahibi bir insan olarak devlet adamı yetiştirmemiş bulunmanın da tek sorumlusudur. Yalnız kendisi, çok partili hayata gittikten sonra, Meclisteki otuz beşler grupunu tutmak ve bazı gençlere siyasi hayatı imkânlar hazırlamak, suretiyle bu boşluğu doldurmak istemiş, fakat verimli bir sonuç elde edilememiştir.

Son acı tecrübelerden ders alan Türk milleti, devlet idaresini ellerine bırakacağı şahsiyetlerde, elbette, bazı vasıflar arıyacaktır. Bu vasıfların başında kuvvetli bir ahlak, karakter ve devlet hizmetlerinde iyi yetişmiş olmak gelir.

(1) Bu eser bir önsöz ilâvesi ve tercümesi ile Princeton Üniversitesi Tarih Profesörü Walter Livingston Wright tarafından hazırlanmış ve 1935 yılında Princeton Üniversitesi matbaasında basılmıştır.

